

Архангельская А.

СЕКСИЗМ В ЯЗЫКЕ : МИФЫ И РЕАЛЬНОСТЬ

Olomouc : Univerzita Palackého, 2011. — 326 с.

Нова монографія А. М. Архангельської (2007 р. в Україні було опубліковано дослідження «“Чоловік” у слов’янських мовах») — підсумок її багаторічних студій феміністської критики мови. Якщо в попередній праці авторка намагалася описати порушену проблему з позаідеологічної позиції «третьої сторони», тобто неупередженого спостереження за виявами й рефлексіями маскулітності й фемінітності у слов’янських мовах та культурах, то в рецензованій праці вона зайняла активну антифеміністську позицію: не випадково праця починається з епіграфа — латинської сентенції *Audiatu et altera pars* «Хай буде почута й інша сторона».

Представники феміністської течії в мовознавстві стверджують, що мова — чоловічий винахід, тому в ній нібито наявні гендерно-дискримінаційні структури, які певним чином впливають на мислення її носіїв. Відштовхуючись від цієї тези, вони доходять висновку, що дійсність є такою, якою ми її назвемо, і що ми всі перебуваємо в полоні патріархатних (авторка надає перевагу цьому слову над його варіантом *патріархальний* як такому, який точніше передає вкладений нею зміст) стереотипів і страждаємо від «гендерної сліпоті», тому необхідно змінити структури мови, які формують у нас ті стереотипи, тобто здійснити «гендерну корекцію андроцентричного лінгвального мислення». Для цього потрібно усунути з мови структури, що виражають перевагу (вищість) однієї статі над іншою, бо підпорядкований (упідлеглений) стан жінки в мові визначає її нерівноправний з чоловіком статус.

Як і попередня, ця книжка написана на матеріалі російської, української і чеської мов. У ній висвітлено не лише погляд ав-

торки на питання роду, статі, андроцентризму в мові, а й результати її багатолітніх спостережень над відображеними в мові образами чоловіка (мужчини) і жінки, а також її ставлення до проблем гендерного реформування мови.

Ідеологи фемінізму в мовознавстві на підтвердження положення, що мовна картина світу нібито ґрунтується на чоловічому погляді, де жіноче представлено як другорядне або взагалі ігнорується, наводять такі факти: 1) ототожнення понять «людина» і «чоловік» (у багатьох європейських мовах вони позначаються одним словом); 2) відмаскулінне походження парних іменників жіночого роду (*лікар* → *лікарка*); 3) використання іменників чоловічого роду для позначення осіб жіночої статі; 4) нерівноцінність чоловічих і жіночих корелятивів назв особи за професією, видом діяльності, соціальним статусом (*секретар* / *секретарка*) і використання для позначення видів діяльності з високим соціальним статусом лише чоловічих форм (*державний муж*, рос. *отцы нации*); 5) синтаксичне узгодження за формою чоловічого граматичного роду підмета-займенника *хто* незалежно від статі особи-референта (*Хто прийшов?*, хоча мова йде про жінку); 6) протиставлення маскулітності й фемінітності в якісному (позитивна і негативна оцінки) і кількісному (домінування чоловічого як загальнолюдського) відношеннях, що приводить до гендерної асиметрії.

Сексистськими, тобто гендерно нерівноправними, також вважають використання назв жіночого роду для позначення низьких якостей чоловіка і висміювання чоловічих якостей через жіночий рід (*Це не чоловік, а баба*), парні формули з препозитив-

ністю номінанта чоловічого роду і постпозитивністю номінанта жіночого роду у стійких бінарних формулах (*батько й мати, дід і баба, брат і сестра, чоловіки й жінки* тощо) та ін.

А. М. Архангельська на багатьох переконливих фактах доводить безпідставність цих аргументів для висновку про сексизм у мові. Основна ідея праці, яка чітко сформульована у прикінцевих висновках, полягає в тому, що мови — насамперед знакові системи і наявні в них мовні асиметрії є результатом не соціальних, а головню мовних еволюційних процесів, тому розглядати їх як наслідок соціальної нерівності й упередженого ставлення однієї статі до іншої неправомірно.

Так, зокрема, що стосується отождолення понять «людина» і «чоловік» (див. рос. *человек*, англ. *man*, латин. *homo* тощо), яке нібито принижує жінку, не вважає її людиною (рос. *женщина не человек*), то, як переконливо доводить авторка, насправді його у повному обсязі не існує. Етимологія, історія семантичного розвитку цих слів і їхнє сучасне функціонування засвідчують їх близькість, а не тожність. Ця близькість спричинена власне мовними чинниками, хоча певний вплив соціальних і культурних процесів тут заперечити також не можна (с. 17–28, 102, 268).

Утворення парних іменників жіночого роду від іменників чоловічого роду — незаперечний факт. У таких контрастних парах, де яскраво виявляється прагнення визначити жінку через чоловіка, констатують лінгвістично-феміністичні, завуальовано стверджується вищість, перевага чоловіка над жінкою. Правда, інша частина представників феміністичної критики мови має абсолютно протилежний погляд на це явище: наявність жіночого корелята до чоловічого найменування розглядається як факт позитивний. Тут потрібно також урахувувати, що утворення парних іменників жіночого роду від іменників чоловічого роду не є симетричним (від деяких іменників чоловічого роду не творяться похідні для позначення осіб жіночої статі), і цей факт деякими представниками гендерної лінгвістики трактується навіть як вияв сексизму в мові. Крім цього, непоодинокими є факти відфемінінного творення назв осіб чоловічої статі (*доярка* → *дойар*, *вдова* → *вдівець*, *стриптизерка* → *стриптизер*, *проститутка* → *проститут* тощо). Існує також чимало випадків, коли важко визначити, чи назва жіночої статі є відмаскульним утворенням чи обидві одиниці виникли в результаті кодеривації. Нарешті, деякі відмаскульні фемінітиви часто різняться значенням або його відтінками від відповідних чоловічих назв

(*математик* — «спеціаліст у галузі математики, вчений» → *математичка* «вчителька, викладачка математики»; *солдат* «рядовий військовослужбовець» → *солдатка* «дружина солдата»; *друкар* «спеціаліст поліграфічного виробництва» → *друкарка* «жінка, яка друкує на друкарській машинці»; рос. *дальнобойщик* «водій автомобіля-трейлера, який здійснює далекі поїздки» → *дальнобойщица* «проститутка на трасах постійних маршрутів» тощо) (с. 29–42, 103).

Генеричну функцію назв осіб чоловічого роду, тобто їхню здатність іменувати осіб не тільки чоловічої, а й жіночої статі (*інженер, професор, депутат*), представники феміністичної лінгвістики розглядають як явище, що має на меті приховати у мові жінку і завадити їй самоідентифікуватися. У монографії переконливо спростовується ця думка й доводиться, що андроцентризм у мові — це наслідок мовної еволюції, а не чоловічого свавілля. Треба також урахувати те, що оскільки чоловічі найменування вважаються престижнішими, оточені позитивним ореолом, то самі жінки більше схильні називати себе як представника певної професії або як носія певного соціального статусу чоловічим граматичним родом (с. 107). Спостереження за вживанням чоловічих родо-особових номінантів на позначення жінки без жодних зневажливих чи принизливих конотацій дозволяє твердити не про дискримінацію, не про витіснення номінантів жіночого роду номінантами чоловічого роду, а про їхню тісну взаємодію, про збагачення, поповнення репертуару номінантів жінки номінантами чоловіка без жодних додаткових прагматичних інтенцій, а в деяких випадках навіть навпаки — з позитивним прагматичним потенціалом, що не свідчить про протиставлення в мові чоловічого як позитивного та жіночого як негативного. Навпаки, вербалізація саме чоловічого через жіноче може вважатися дискримінаційною для чоловіків.

Теза про дискримінаційність як мовних структур, так і стереотипів маскулінного і фемінінного, відображених у мові, підсумовує авторка, не підтверджується. Така постановка питання — наслідок упередженого підходу до мови, «особливого» його бачення, під «особливим кутом зору» (с. 82).

Прибічники гендерної лінгвістики підходять до мови з позиції «ображеного», їх бачення дискримінації має суб'єктивний характер, про що свідчить згадувана вже кваліфікація одного й того самого явища як дискримінаційного і як нейтрального чи навіть позитивного. Дискримінацію вони вбачають там, де її немає. У мові, безперечно, є родо-статевая асиметрія, яка спирається на принципи андроцентризму, однак причин

убачати в цьому дискримінацію жіночого немає.

У монографії порушено питання і про різний ступінь андроцентризму в досліджуваних мовах. Як стверджує дослідниця, аналіз виявив андроцентризму на різних рівнях систем досліджуваних нею трьох слов'янських мов переконує в нереальності науково виваженого і надійно верифікованого визначення ступеня андроцентризму однієї мови стосовно іншої. Це пов'язано з надзвичайною складністю встановлення критеріїв, шкал андроцентричності, а головне — з відсутністю надійних, об'єктивних методів вивчення цього явища у мові (с. 267).

Надмірна антропоморфізація мови, приписування їй злих намірів — шлях у нікуди, бо в такому разі мова з національного надбання і засобу та символу єднання, солідарності нації перетворюється у знаряддя ворогування статей. Саме змішування граматичних, соціальних і культурних категорій уможливило визначення граматичної категорії роду як андроцентричної, сексистської, дискримінативної мовної структури, в якій відображено зневажання (нехтування, позбавлення) соціальних прав жінки.

У монографії піддано сумніву й положення про те, що мова створена чоловіками, тому чоловік у мові на відміну від жінки представлений позитивно чи позитивно-нейтрально. Численні марковані чоловічим граматичним родом негативно оцінювані маскулінізми й пейоративні номінанти, а також факти родо-статевих транспозицій жіночого на чоловіче тощо важко співвіднести з визначенням мови як чоловічого винаходу (с. 269).

Боротьба за звільнення мови від сексистських структур зімкнулася з боротьбою за створення гендерно-коректної мови як мови соціальної рівності. На основі аналізу досліджень, присвячених вивченню шляхів становлення гендерно-коректної лексики в українській, російській і чеській мовах, дослідниця дійшла думки, що гендерно-коректна новомова не пустила глибоких коренів і поки що якоїсь серйозної загрози цей вид «виправлення» мови не становить. Ідеї реформування мови з метою створення гендерно-коректних засобів ідентифікації жінки займають у цих мовах різне місце. Російська й українська мови зорієнтовані на фемінізацію маскулінізмів, чеська мова з регулярним творенням відмаскулінічних феміні-

них назв — на лексико-граматичну нейтралізацію узагальнювальної функції генеричних маскулінізмів. Ці процеси стимулюються в російській лінгвокультурній спільноті тенденцією до демократизації мови (однак у цілому відчувається суперечливе ставлення до таких новоутворень), в українській — національно-мовним пуризмом (тут спроби творення парних іменників за родом діяльності жіночого роду збіглися у пуристів і радикально налаштованих борців за права жінок), у чеській — ідеєю феміністської критики мови.

І в російській, і в українській мовах активне вживання і стилістичний перерозподіл фемінативів як засобів підвищення статусу жінки набули ознаки глобального процесу, внаслідок чого з'явилася велика кількість фемінізованих маскулінізмів, які суперечать системним характеристикам і узусу цих мов або набувають виразних прагматичних характеристик, що автоматично переводять їх із рангу статусних найменувань у ранг характеристикних. У цих двох мовах тенденція до фемінізації мови донедавна штучно стримувалася. В українській мові це відбувалося під тиском російської. Нині фемінізація в українській мові сприймається як національна риса української мови і як засіб відштовхування від впливу російської мови. Однак далеко не всі новостворені «несексистські» форми є вдалими. Не можна визнати вдалими і спроби нейтралізувати статус генеричних маскулінізмів у чеській мові. Тому актуальним є питання відновлення втраченого мовного такту, мовного смаку і поваги до власної, а не чужої, мовної традиції. Слід погодитися і з твердженням А. М. Архангельської про те, що організм мови — це свого роду екосистема: будь-яка спроба втручання в його структуру з метою усунути одні асиметрії в мові моментально породжує інші, ще більш серйозні (с. 271).

Праця А. М. Архангельської дуже на часі. Коли в українському мовному соціумі панує всюдозволеність і феміністи з божевільним завзяттям продукують лексичні покручі на кшталт *критикиня, критикеса, педагожка, біоложка, політоложка, сексоложка, членка, боркinya, борчиха, старостка, ворогиня, доктореса, редактриса* тощо, не завадило б прислухатися до викладених у рецензованій книжці розумних порад.

М. КОЧЕРГАН